

WIJ
HERDENKEN
ALLEN

4 & 5 mei 2019

TILBURG, BERKEL-ENSCHOT & UDENHOUT

Wij HERDENKEN en VIEREN!

DIT BOEKJE IS VAN:

NAAM:

.....

SCHOOL:

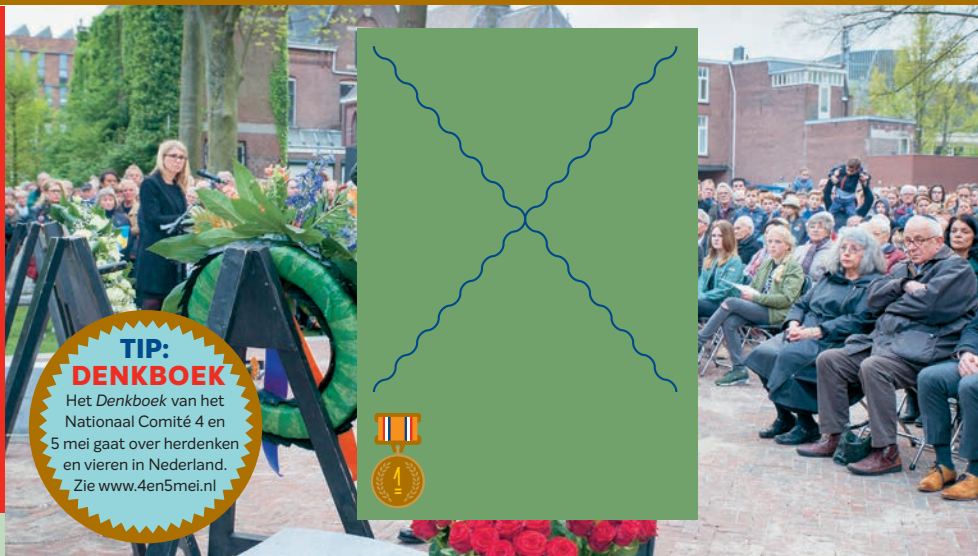
.....

GROEP:

.....

WOONPLAATS:

.....

TIP:
DENKBOEK
Het Denkboek van het Nationaal Comité 4 en 5 mei gaat over herdenken en vieren in Nederland. Zie www.4en5mei.nl

BERICHT VAN DE BURGEMEESTER

Beste meisjes en jongens,

Denk ik aan de Tweede Wereldoorlog, dan denk ik ook aan dat vreselijke verhaal van de zusjes Stam. Drie meisjes van jullie leeftijd die op weg van school naar huis werden gedood toen er een bom viel in Tilburg. Op 4 mei denken we aan hen, net als aan al die andere slachtoffers van oorlogen. In onze gemeente doen we dat onder andere in het Vrijheidspark, waar we samen herdenken. Ik vind het goed dat jullie met dit stickerboek meer te weten komen over de Tweede Wereldoorlog in Tilburg, Berkel-Enschot en Udenhout. Want oorlog is niet alleen van vroeger. Denk bijvoorbeeld aan Syrië, waar al jaren wordt gevochten. Door erover te lezen en te praten kunnen we leren van fouten van vroeger. We mogen ook vieren hoe fijn het is om te leven in vrede en vrijheid. Dat doen we op 5 mei, zoals in de Piushaven met het Bevrijdingsconcert.

Theo Weterings
Burgemeester

VUL IN HOE HERDENK & VIER JIJ?

Vul samen in met een klasgenoot of vriend(in).

Hoe oud waren jouw (overgroot)oma's en opa's in 1940?

TIP! Vraag aan je ouders.

Opa .....: ..... jaar

Oma .....: ..... jaar

Opa .....: ..... jaar

Oma .....: ..... jaar

Wat doe jij op 4 mei?

Jij/Je vriend of vriendin

- Ik ben 2 minuten stil
  Ik kijk de herdenking op tv
  Ik ga naar een herdenking (bijvoorbeeld in het Vrijheidspark)
  Niks bijzonders

En waarom?

.....

.....

Wat doe jij op 5 mei?

Jij/Je vriend of vriendin

- Ik vier dat we in Nederland vrij zijn!
  Ik kijk bevrijdingsfestivals op tv
  Ik ga naar een bevrijdingsfeest (bijvoorbeeld in de Piushaven)
  Niks bijzonders

En waarom?

.....

.....

.....

GA ZELF AAN DE SLAG MET WIJ HERDENKEN EN VIEREN

KIJK, KLIK, LIKE, POST, SHARE & SCHRIJF!

Hoera, je hebt dit boekje gekregen en je leest er zelfs in! 😊 Naast dit boekje valt er nog veel meer te beleven. Ga zelf aan de slag met Wij Herdenken en Vieren. Hoe? 📖

DIT BOEKJE

Lees het!

Wat is er in de oorlog gebeurd in Tilburg, Berkel-Enschot en Udenhout? In dit boekje vind je allemaal bijzondere en spannende verhalen. Lees ze zelf, samen, thuis of met je klas.

Spaar alle 16 stickers!

Ga aan de slag met de opdrachten. Teken, fotografeer, schrijf of vul in.

TIP! Alle 16 stickers sparen? Vraag je juf of meester hoe je dat doet.

INSTAGRAM

Volg Aart en stel al je vragen

Heb jij ooit gepraat met iemand die de oorlog zélf heeft meegemaakt? Dat kan nu! Volg **@AartTilburg** op Insta en stel hem al jouw vragen.

TIP! Nieuwsgierig wie Aart is? Lees alvast het interview op de volgende pagina.

Laat iedereen zien dat jij herdenkt en viert!

Show al je vrienden op Insta dat jij meedoet. Gebruik altijd **#wijherdenkenenvieren** in je berichtjes op social media.

TIP! Laat jouw persoonlijke bevrijdingsvlag wapperen! (zie pagina 17)

FACEBOOK

Volg alle nieuwtjes rond

Wij Herdenken en Vieren

Stel je vragen, reageer, like & share.

Laat zien wat jij zelf of samen doet

Deel bijvoorbeeld een foto van je klas.

TIP! Deel jouw gedicht voor Hans en Roosje op FB (zie pagina 7)

YOUTUBE

Bekijk alle filmpjes op YouTube

Op ons YouTube-kanaal Wij Herdenken en Vieren zie je allemaal bijzondere filmpjes over de oorlog in Tilburg.

TIP! Kijk naar het filmpje over de bijeenkomst in het Vrijheidspark op 4 mei 2018.

Aart maakte de oorlog mee als kind

'IK SPEELDE OORLOGJE MET HOUTEN GEWEREN'

Aart Markus is 7 jaar oud als de oorlog begint en 11 jaar als Tilburg wordt bevrijd. Hij woont met zijn ouders, broer en twee zussen in de Tulpstraat in Tilburg. Hoe zag zijn dagelijkse leven eruit?

De oorlog was voor jou een spannende tijd ...
'Klopt. Bij onze burens zat een Joods echtpaar ondergedoken. Ze kwamen nooit buiten, ook niet in de tuin. Alleen de man kwam elke avond stiekem uit zijn schuilkelder om bij ons te luisteren naar de verboden zender Radio Oranje.'

En naast die onderduikers woonden Duitsers!

'Ja, af en toe reed een Duitse truck onze straat in. Spannend! Die stopte steeds bij de Duitse burens. Gelukkig stonden die aan de goede kant. In hun huis zat een militair ondergedoken die gevlucht was uit het Duitse leger. Ze hebben de Joodse onderduikers nooit verraden.'

Veranderde er in de oorlog iets op je school?

'Ik zat op de Wilhelminaschool. De naam van onze koningin stond met grote letters op de gevel, met een kroontje boven de W. Van de Duitsers moest die naam weg. Het kroontje

lieten we expres staan! Het laatste jaar van de oorlog ging de school dicht. Toen zwierf ik met een groepje jongens elke dag door de buurt.'

Was buitenspelen niet gevaarlijk?

'Nee, dat mocht gewoon. Mijn vriendjes en ik waren gek op voetballen. Alleen hadden we geen voetbal meer en eentje kopen kon niet. Dus maakten we zelf een bal. Van samengeperste kranten met een touw erom. Daar speelden we net zo lang mee tot hij helemaal aan gort lag.'

Je speelde ook oorlogje!

'Ja, je had altijd twee partijen: de Duitsers en het Verzet. Het Verzet moest de Duitsers weggagen. Van hout maakten we geweren. We kwamen natuurlijk op het idee doordat we onze ouders hoorden praten over de oorlog.'

Wat at je in de oorlog?

'Vooral brood. Beleg was er nauwelijks. Mijn moeder

maakte van melkpoeder met water een smeerseltje. Mijn vader ging lopend naar Haaren om extra rogge en soms kaas te halen.'

'Onze Duitse burens hebben de onderduikers nooit verraden'

Is het waar dat jullie je eigen konijn opaten?

'Klopt, we hadden twee konijnen. Die mestten we vet met gras. Met Kerstmis aten we ze op.'

Hoe was de bevrijding?

'Spannend. Het huis van de Duitse burens werd omsingeld. Op de schuur stond een Engelse militair. Hij schoot drie keer door het slot van hun voordeur. Maar die burens waren al gevlucht. De bevrijders hadden chocolade, koekjes en blikjes vet vlees, *corned beef*. Ik kreeg een hele dikke witte boterham met dat vlees van ze. Kotsmisselijk werd

ik! Dat vet was ik helemaal niet meer gewend.

Na de oorlog ging ik drie maanden naar een Nederlands gezin in Frankrijk. Toen ik terugkwam was ik bijna 6 kilo zwaarder!'

Denk je nog vaak terug aan de oorlog?

'Ja, als ik de oorlogen zie in Syrië, Afghanistan of Jemen. Zo verschrikkelijk. Dat je niks mag en kan. In Nederland beseffen we eigenlijk niet meer wat het betekent om geen vrijheid te hebben.'

DOEN

Benieuwd wat de jonge Aart nog meer beleeft in de oorlog? Volg zijn spannende live verslag uit 1944 op [Insta](#) via [@AartTilburg](#). *PS. Aart leeft nog steeds en is nu 86 jaar oud. Hij beantwoordt op Insta al jouw vragen over de oorlog!*

KIJKTIP

Vorig jaar deed het Tilburgse meisje Mariejes live verslag over haar dagelijkse leven in de oorlog. Bekijk haar belevenissen op ons [YouTube-kanaal Wij Herdenken en Vieren](#).

TEST-JE-KENNIS!

WAT WEET JIJ VAN DE OORLOG EN BEVRIJDING in Tilburg, Berkel-Enschot en Udenhout?

1 Herinneringen uit de oorlog Herken jij de plekken hiernaast?

(En je ouders? En je opa en oma?)
Schrijf de letter in het vakje.

- a. De Heuvel
- b. De wasknijper, station Tilburg
- c. De Bredaseweg
- d. Verzetsmonument Udenhout

2 Bom doodt veertien Tilburgers

Dit zijn de zusjes Stam. Op 10 mei 1940, de allereerste dag van de oorlog, lopen zij rond 4 uur in de middag van school naar huis. Dan valt er een bom. Ludovica (12 jaar), Petronella (7 jaar) en Sophia (9 jaar) zijn op slag dood. In totaal vallen er veertien doden.

4 Kijk! Een tank in Tilburg Streek door wat niet klopt

Deze tank is van een: bevrijder/bezetter

← Waar zie je dat aan?

1. ....
2. ....
3. ....
4. ....

Weet jij waar deze bom viel?

- a. Op het station
- b. In de Noordstraat
- c. Op de Oude Markt

3 Rokfestival

Welke rok heeft iets met de bevrijding te maken? Kruis aan!

5 Hoera, eindelijk bevrijd!

Tilburg, Berkel-Enschot en Udenhout werden bevrijd op:

- a. 5 mei 1945 – die dag heet natuurlijk niet voor niets Bevrijdingsdag!
- b. 27 oktober 1944 – Brabant werd eerder bevrijd dan het noorden van Nederland

HET ONGELOOFLIJKE VERHAAL VAN HANS EN ROOSJE

HOERA, een nieuw broertje!

Of Roosje altijd al een broertje wilde? We zullen het nooit weten. Maar o, wat staan ze samen lief op de foto. Roosje, haar oudere zus Martha en haar nieuwe broertje 'Hans'. Dit is zijn ongelooflijke verhaal.

W weet jij nog dat je 6 jaar oud was? Net in groep 3. Stel je nu voor: je ouders sturen je dan weg. Naar een vreemd land. Ze hopen dat je daar veilig bent. Je zwerft daar in je eentje rond. Je woont op vijf verschillende plekken. Bij allemaal vreemde mensen. Je bent alles kwijt: je kamer, je speelgoed, je vriendjes, je broer of zus. En o, wat mis je je ouders...

Kun jij je dat écht voorstellen?

Eindelijk veilig!

Toch is het precies wat Horst Eichenwald meemaakt. In 1939 sturen zijn vader en moeder hem weg uit Duitsland. Zijn ouders zijn bang. Hun winkel is net kapot geslagen in de Kristallnacht door Duitsers die Joden haten. Horst is pas 6 jaar oud. Tweeën-half jaar lang zwerft hij in zijn eentje door Nederland. Pas in de zomer van 1941 vindt hij een nieuw veilig thuis. Hij mag blijven wonen bij de zusjes Mozes, hun vader Salomon en moeder Katrien in de Waterhoefstraat in Tilburg. Negen dagen later viert hij zijn negende verjaardag. Eindelijk veilig!

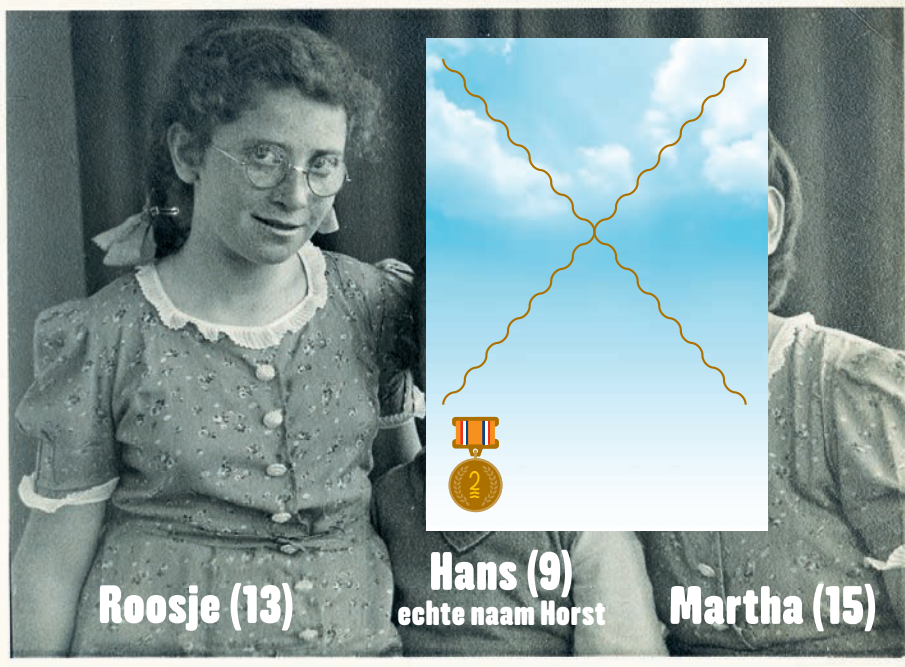
Shirley Temple

Zijn pleegzus Roosje ontfermt zich met liefde over haar nieuwe broertje. Roosje houdt van feestjes en gezelligheid. Ze spaart plaatjes van het schattige kindersterretje Shirley Temple. Maar haar kleine broer is veel leuker! Samen gaan ze elke ochtend naar school. Roosjes ouders nemen hem officieel als pleegzoon aan. Ze moet hem Hans noemen. Dat klinkt minder Duits.

Onderduiken: ja of nee?

Lang duurt het veilige gevoel van Horst niet. Na de zomer mogen hij en Roosje ineens niet meer naar de Openbare Lagere

School. Ze moeten naar een kleine school in een noodlokaal, voor alleen Joodse kinderen. Een jaar later worden de eerste Joden uit Tilburg weggevoerd. 'Moeten we niet onderduiken?', hoort hij zijn nieuwe ouders angstig bespreken. Hij is pas 10 jaar oud, maar hij heeft dit eerder meegemaakt. Het gezin besluit te blijven, hoe bang ze ook zijn.

Speciaal kinderkamp

Dan komt toch de gevreesde oproep. In april 1943 reist de kleine Horst samen met Roosje, Martha en zijn nieuwe ouders naar concentratiekamp Vught. Het gezin wordt meteen gescheiden. Bijna drie maanden woont Horst in de jongensbarak. Weer is hij in zijn eentje.

Dan komt er goed nieuws: ze gaan naar een speciaal kinderkamp! Misschien is het daar leuker? In ieder geval gaat Roosje met hem mee! Moeder Katrien zal hen begeleiden. Op 7 juni 1943 vertrekt de trein. Na vijf lange dagen reizen komen ze eindelijk aan in Polen.

Meteen na aankomst worden ze alle drie vergast, samen met alle andere kinderen. Roosje is net 15 jaar. Horst zou over een maand zijn elfde verjaardag gevierd hebben.

Vader Salomon wordt een maand later omgebracht. Alleen zus Martha overleeft de oorlog.

'Liefste, ik mis je verschrikkelijk'

Acht jaar oud is Helga Deen, als ze in 1933 naar Tilburg vlucht voor Hitler. Tien jaar later wordt ze samen met haar ouders en broertje Klaus alsnog omgebracht. Omdat ze Joods is. Stel dat ze nog leefde, en je haar alles kon vragen ...

Paspoort Helga Deen

Geboortedatum:	6 april 1925
Geboorteplaats:	Stettin in Duitsland (tegenwoordig in Polen)
Nationaliteit:	Nederlands én Duits
Gevlucht:	In 1933, toen Hitler aan de macht kwam
Broertjes of zusjes:	Een drie jaar jonger broertje, Klaus
Houdt van:	De padvinderij, blauwe lichten, de natuur, schrijven
Verliefd op:	Kees van den Berg!
Vermoord:	16 juli 1943 in vernietigingskamp Sobibór

J e was acht jaar toen je vluchtte naar Nederland. Waarom?

'Hitler zei op het nieuws de vreselijkste dingen over Joden. Hij gaf ons de schuld van alles: van de slechte economie. Van dat Duitsers geen werk hadden. Mijn vader en moeder waren superbang. "Hij zaait haat," zei mijn vader. Mijn vader had een vooruitziende blik...'

Mochten jullie zomaar Nederland in?

'Ja! Wij hadden écht geluk. Mijn vader is in Nederland, in Tilburg, geboren. Daarom hadden wij een dubbel paspoort. Later werden Joodse vluchtelingen bij de grens tegengehouden. Nederlanders waren bang 'overspoeld' te raken met vluchtelingen. Zouden Nederlanders gastvrijer zijn geweest als ze wisten dat Hitler ons allemaal zou vermoorden?'

Hoe voelde jij je in Tilburg?

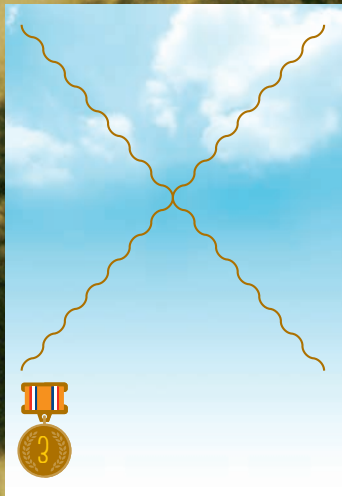
'Ik was superblij dat we veilig waren! Samen met mijn broertje ging ik naar de Openbare Lagere School aan de Korte Schijfstraat. En op de padvinderij. Zo kreeg ik al snel nieuwe vrienden en vriendinnen.'

En je vader en moeder?

'Die hadden het moeilijker. Mijn moeder was in Duitsland arts, maar in Nederland bleven we arm. Langzamerhand begonnen ze zich ook weer zorgen te maken over Hitler.'

Toen je vijftien was, werd je plotseling van school gezet. Waarom?!

'Pfff, dat was echt belachelijk. Onze schooldirecteur had een lijst met al onze namen doorgegeven aan de Duitsers. Dat dóé je toch niet? Na de zomervakantie moesten wij ineens naar het Joods Lyceum in Den Bosch. Echt ver!'

WIST JE DAT? DAGBOEK DUIKT OP

Meer dan zestig jaar later vindt de zoon van Kees het scheikundeschrift van Helga. Kees heeft het zijn leven lang verborgen. Het aangrijpende dagboek wordt uitgegeven en krijgt de titel 'Om nooit meer te vergeten'.

TIP! Ga naar de bib en leen het boek van Helga Deen.

**“Hij zaait haat,” zei mijn vader.
Mijn vader had een vooruitziende blik...’**

En jij was ondertussen verliefd!

‘Ja, smoorverliefd! Op Kees. Hij zat bij mij op school, was heel lief en gevoelig. En knap! Stiekem droomden we ervan om later te trouwen...’

Dat is er nooit van gekomen ...

‘Nee, dat is de schuld van Hitler. Op 1 juni 1943 moest ik met mijn vader, moeder en broer naar Kamp Vught. Een maand later naar Kamp Westerbork in Drenthe. En daarna naar Sobibór, helemaal in Oost-Polen. Ver van mijn liefste Kees.’

Appen en facetimen kon toen nog niet. Gelukkig kon je Kees wel brieven schrijven.

‘Ja, ik had mijn scheikunde-schrift bij me. Al mijn gedachten, verlangens en zorgen vertrouwde ik toe aan Kees. In het begin had ik nog hoop. Maar al snel werd ik wanhopig.’

Stel dat je nog leefde. Wat zou je tegen kinderen van nu zeggen?

‘Bekijk de ander alsof je het zelf bent. Met liefde. Haat begint altijd in het klein. Eerst werden wij als Joden alleen uitgesloten. Daarna kregen we overal de schuld van. Uiteindelijk werden we het land uitgezet. En tot slot vermoord. Alleen maar omdat we ‘anders’ waren. Maar ik voelde me helemaal niet anders dan mijn klasgenoten!’

Op 8 juli 1943 schreef je je allerlaatste brief aan Kees. Hoe sloot je die af?

‘Lieve, lieve jongen, laat je gedachten en verlangens de mijne kruisen ...’

Het zijn Helga's laatste woorden. Op vrijdag 16 juli 1943 wordt ze, direct na aankomst in Sobibór, samen met haar vader, moeder en broer vergast.

De broers en zussen Löb: Hans, George, Ernst, Rob, Door, Lien en Wies

Katholiek, toch vergast

Het Joodse echtpaar Löb laat zich voor hun huwelijk in 1907 katholiek dopen. Ook hun acht kinderen zijn volledig katholiek. Zes ervan gaan zelfs in het klooster in Berkel-Enschot. Hun Joodse wortels zijn helemaal op de achtergrond geraakt. Maar dan gebeurt er iets verschrikkelijks. In 1942 protesteren de Nederlandse bisschoppen tegen de deportatie van Joden uit Nederland. Uit wraak pakken de Duitsers alle 245 katholieke Joden in Nederland op. Ook zeven kinderen uit het gezin Löb worden omgebracht. Alleen dochter Paula – niet op de foto – overleeft de oorlog, omdat ze ondergedoken zit.

‘Onze schooldirecteur had een lijst met al onze namen doorgegeven aan de Duitsers’

WIST JE DAT?

VLUCHTELINGEN TOEN: ‘GRENZEN DICHT!’

- Vanaf het moment dat Hitler in 1933 aan de macht komt, vluchten ongeveer 140.000 Joden uit Duitsland.
- Naar schatting 35.000 Joodse vluchtelingen komen naar Nederland – soms voor kortere tijd.
- In 1933 kunnen ze ons land nog vrij gemakkelijk binnenkomen.
- In 1938 gaan de grenzen dicht. Nederland neemt helemaal geen Joodse vluchtelingen meer op.
- Aan het eind van de oorlog zijn er 6 miljoen Joden vermoord.

JOODSE TILBURGERS

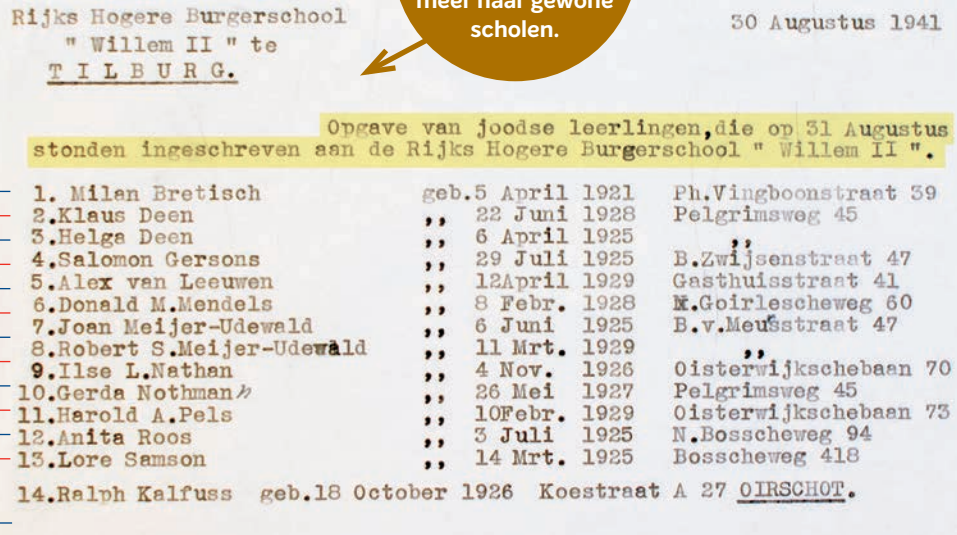
- Rond 1930 zijn er ongeveer 150 Joodse Tilburgers, rond 1940 ongeveer 300.
- Tussen 1930 en 1945 zijn er in totaal ongeveer 750 Joden in Tilburg geweest. Sommigen bleven hier tijdelijk, bijvoorbeeld als vluchteling of onderduiker.
- Ongeveer 135 Joodse Tilburgers zijn tijdens de oorlog vermoord.

EEN ONSCHULDIG LIJSTJE?

VERBODEN NAAR SCHOOL TE GAAN

Kijk eens naar deze lijst. Zie je de namen en het adres van Helga Deen en haar broer Klaus? De Duitsers hadden alle scholen in Nederland gevraagd hun Joodse leerlingen door te geven.

Vanaf 1 september 1941 mochten deze kinderen niet meer naar gewone scholen.

Hebben ze de oorlog overleefd?

- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd
- overleefd gestorven op ..... leeftijd

GEWETENSVRAGEN

Stel, jij bent schooldirecteur. Wat zou jij doen als je gevraagd wordt zo'n lijst te maken?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

En waarom?

.....

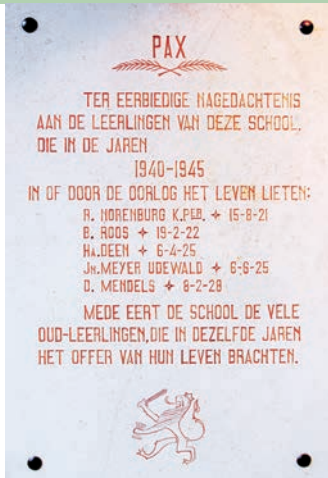
.....

.....

.....

.....

.....

VRAAG Deze herdenkingssteen hangt in het Koning Willem II College. Wat valt jou op?

.....

.....

.....

DOEN MAAK JE EIGEN LIJSTJE

Maak zelf een lijstje met namen van kinderen uit je klas waar je veel mee omgaat. Omcirkel de naam of namen van je beste vriend(en) of vriendin(nen).

1. .... 4. ....

2. .... 5. ....

3. .... 6. ....

Stel je voor ...

... dat je vrienden en vriendinnen op dit lijstje plotseling van school moeten. Niet omdat ze slechte cijfers halen of spijbelen. Maar omdat ze een ander geloof of andere levensovertuiging hebben.

Wat zou jij daarvan vinden?

.....

.....

INTERVIEW MET **Raghad Almardod** (15 JAAR)

‘Ik ben zo blij dat we in Tilburg veilig zijn!’

Tien jaar oud is Raghad Almardod als zij uit Syrië vlucht voor IS. Na veel omzwervingen, woont ze nu met haar vader, moeder en drie zusjes in Tilburg. We vragen haar alles wat we willen weten!

Paspoort Raghad Almardod

Geboortedatum: *31 januari 2004*
Geboorteplaats: *Diralזור, in Syrië*
Nationaliteit: *Syrisch*
Gevlucht: *In 2013, toen IS aan de macht kwam*
Broertjes of zusjes: *Drie zusjes: van 7, 15 jaar en 17 jaar*
Hobby: *Studeren! Mijn favoriete vak is biologie*
Houdt van: *In het bos wandelen*
Verliefd op: *Nog niemand...*

Waarom vluchtten jullie uit Syrië?

‘In Syrië is een verschrikkelijke oorlog bezig. De strijders van IS kwamen naar onze stad. Ik en mijn zusjes mochten niet meer naar school. “Dit is heel slecht,” zei mijn vader. Hij is toen naar Turkije gevlucht om onze vlucht voor te bereiden.’

Wat herinner jij je van jullie vlucht?

‘Vier dagen en nachten duurde het voordat we veilig bij mijn vader waren. Mijn moeder, ik en mijn drie zusjes reisden in een busje door Syrië. Dat was heel spannend. Gelukkig lukte het over de grens met Turkije te komen! Daarna zijn we in twee jaar nog vaak verhuisd, voordat we naar Nederland mochten.’

Hoe voel jij je in je nieuwe woonplaats Tilburg?

‘Goed! Ik ben zo blij dat we veilig zijn. Ik zit op het Schakel-college met andere vluchtelingen. In september ga ik naar een gewone school. Ik hoop dat ik daar ook Nederlandse vriendinnen krijg.’

En je vader en moeder?

‘Mijn vader had in Syrië een apotheek en was bijna afgestudeerd advocaat. Mijn moeder was docente Arabisch op een middelbare school. In Nederland hebben ze nog geen werk. Een nieuwe taal leren is heel moeilijk.’

Wat mis je uit je geboorteland?

‘Mijn familie die is achtergebleven. Mijn oma, mijn tantes... Ze willen wel vluchten, maar door de oorlog kan dat niet.’

Wat vind je fijn in Nederland?

‘De mooie natuur! En de mensen zijn heel aardig. Wij hebben bijvoorbeeld fijne burens, die veel voor ons doen.’

Wat is je toekomstdroom?

‘Tandarts worden. Ik houd van biologie. Op dit moment krijg ik dat vak niet, maar ik studeer en lees veel zelf.’

Wat zou je tegen Nederlandse kinderen willen zeggen?

‘Doe goed je best op school en studeer verder. Nederland is echt een heel goed land. Je mag álles studeren wat je wilt! Ik ben zo blij dat ik weer naar school mag.’

WIST JE DAT?

VLUCHTELINGEN NU:

- In Nederland wonen tussen de 200.000 en 250.000 vluchtelingen.
- In 2018 kwamen in Tilburg 165 vluchtelingen wonen. Daarbij zaten 34 kinderen tot en met 12 jaar.
- Uit Raghads geboorteland Syrië zijn meer dan 6 miljoen mensen gevlucht.

DOEN RAZENDE REPORTER!

Interview een vluchteling

Is er in jouw familie ooit iemand gevlucht? Of ken je een vluchteling uit je klas, school of buurt?

Maak een lijstje met jouw interviewvragen. Waar ben jij nieuwsgierig naar?

Mijn interview met: .....

Leeftijd: .....

Gevlucht uit: .....

Hoe oud was je toen je vluchtte: .....

VRAAG 1:

.....

.....

VRAAG 2:

.....

VRAAG 3:

.....

VRAAG 4:

.....

VRAAG 5:

.....

Heb je meer vragen? Schrijf ze op een apart blaadje. Houd daarna het interview, als dat kan.

IK VERZET ME!

VAN VOEDSELBONNEN PIKKEN TOT JODEN VERSTOPPEN

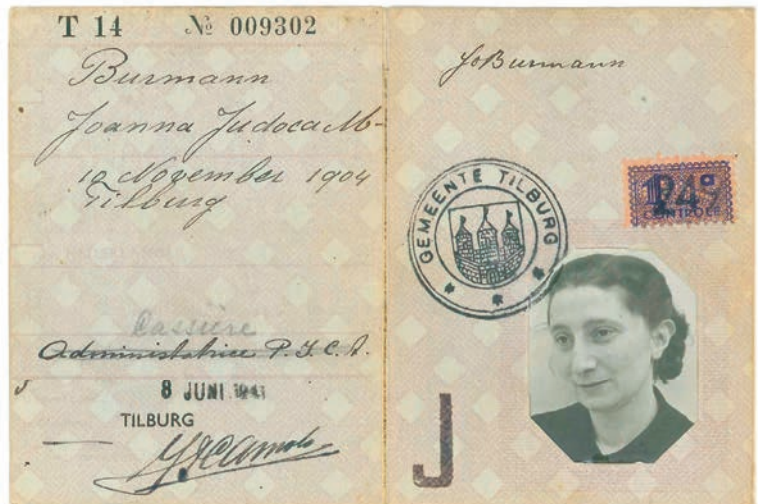
Gelukkig staan er tijdens de oorlog dappere mannen en vrouwen op. Zij accepteren al dat onrecht niet! Daarom helpen ze Joodse onderduikers. Ze sturen geheime berichten door. Ze stelen voedselbonnen. Of ze bevrijden gevangenen. Met gevaar voor eigen leven.

VERGELIJK VERVALST!

Verzetsmensen waren erg bedreven in het vervalsen van persoonsbewijzen. Deze werden in de oorlog ingevoerd. Joden kregen een grote J erin gestempeld. Het persoonsbewijs hiernaast is bewerkt, waardoor je nauwelijks ziet wat echt is en wat niet echt is.

Zie jij de vijf verschillen? Omcirkel ze.

Dit persoonsbewijs van Jo Burmanje is bewerkt. De familie Burmanje is niet Joods

ZOEK EEN VEILIGE PLEK

Waar zou jij mensen naartoe brengen als ze moesten onderduiken?

Als het in je eigen huis is: waar zou jij mensen verstoppen?

Bij wie zou je zelf veilig kunnen onderduiken?

VERZETSHEDEN EN HUN DAPPERE DADEN

HORizontaal

- 3. Cor W**.....
Doet overvallen op Duitse soldaten om wapens buit te maken voor het verzet
- 4. Harry V**.....
Werkt bij gemeente Tilburg, geeft valse persoonsbewijzen aan o.a. Joden
- 5. Jef van B**.....
Helpt samen met zijn familie 160, vaak Joodse, onderduikers
- 6. Rob van S**.....
Beraamt aanslag op NSB-agent
- 9. Jan E**.....
Lid Tilburgs verzet, werkt bij de Tilburgsche Spaarbank
- 10. Joost van de M**.....
Spionage, geeft geheime berichten aan Engeland door
- 12. Loek L**.....
Maakt valse persoonsbewijzen voor onderduikers
- 13. Pater B**.....
Helpt onderduikers via de landelijke organisatie

VERTICAAL

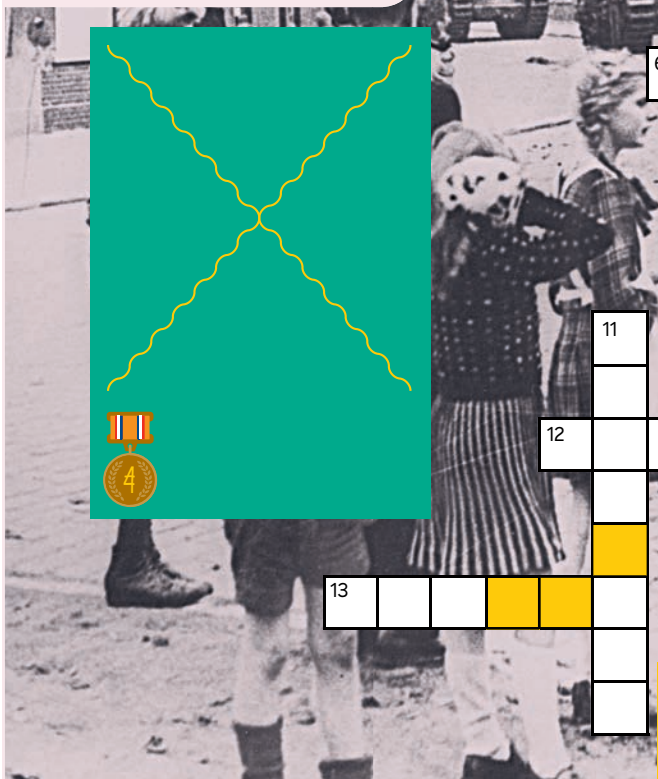
- 1. Johannes van Z**.....
Leidt overval op afdeling Bevolking. Buit: 105.000 zegels voor persoonsbewijzen
- 2. Pieter B**.....
Een van de eerste Tilburgers in het verzet
- 5. Wim B**.....
Werkt bij gemeente Tilburg, geeft valse persoonsbewijzen aan o.a. Joden
- 7. Coba P**.....
Verbergt heel veel onderduikers, onder anderen piloten en Joden
- 8. René N**.....
Verduistert het bevolkingsregister bij overval op gemeentehuis Haaren
- 11. Titus B**.....
Roept redacties van rooms-katholieke bladen op NSB-advertenties te weigeren

← DOEN KRAAK DE VERZETSCODE!

In Tilburg eren we veertien verzetsstrijders met een straatnaam in de Verzetsheldenbuurt. Zoek hun achternamen op internet en vul in. Maak daarna een zin met de letters in de gele vakjes. ↓

WIST JE DAT? 'NIEUWE' HELDEN

In 2018 kregen vier andere verzetsstrijders een straatnaam. Dat zijn Albert Meintser, Barend Busnac, Joop de Jong en Frans van Spaendonck.

De verzetscode is:

□ □ □ F V □ □ □ H □ □ □ D □ □ □

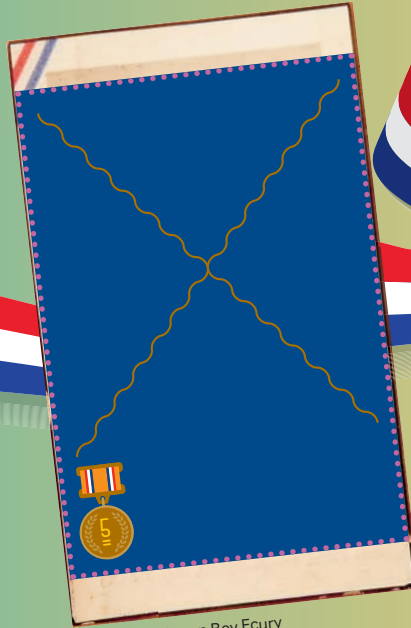
De vlag van Coba Pulskens

Coba Pulskens en onderduikers in 1942

Drie verzetshelden

ZOU JIJ JE LEVEN OP HET SPEL ZETTEN???

Het bidprentje van Boy Ecury

Jef van Bebber

VERZETSHELDIN: Coba Pulskens

Geboren: Tilburg, 26 mei 1884
 Gestorven: Vermoord in concentratiekamp Ravensbrück op 17 maart 1945

Waarom een heldin? In haar huis aan de Diepenstraat 25 in Tilburg verstopt zij tijdens de oorlog heel veel onderduikers: geallieerde piloten, Joden en verzetsmensen.

Onderscheiding: de Amerikaanse Medal of Freedom.

WIST JE DAT? DE VERBODEN VLAG

Drie piloten zitten op 9 juli 1944 verstopt in Coba Pulskens' huis. Uit Engeland, Australië en Canada. Plotseling valt de Duitse politie binnen. Coba is verraden... De Duitsers schieten de drie piloten direct dood. 'Bedek ze met een laken!', bevelen ze. Coba komt terug met de Nederlandse vlag. Die is streng verboden in de oorlog. Toch legt ze hem over de lichamen van de drie jongens. Daarna wordt ze gearresteerd en in 1945 vergast.

VERZETSHELD: Boy Ecury

Geboren: Aruba, 23 april 1922
 Gestorven: Gefusilleerd in Den Haag op 6 november 1944

Waarom een held? Net als meer studenten, gaat student Boy Ecury in het verzet. Hij steekt Duitse vrachtwagens met bommen in brand, laat treinen ontsporen en helpt onderduikers en geallieerde piloten. Dat is voor hem extra gevaarlijk, omdat zijn huidskleur opvalt. Boy duikt daarom steeds ergens anders onder, ook een tijdje in Tilburg.

Onderscheiding: Verzetsherdenkingskruis.

VERZETSHELD: Jef van Bebber

Geboren: Tilburg, 18 maart 1908
 Gestorven: Gefusilleerd in Vught op 11 augustus 1944

Waarom een held? Jef laat zijn Joodse vriend, Ernst Elzas, als eerste in zijn huis onderduiken. Daarna volgen nog tientallen onderduikers. Ook werkt hij voor illegale kranten en zorgt hij voor voedselbonnen.

Onderscheiding: Yad Vashem-onderscheiding.

Gewetenstest:

BEN JIJ OOK EEN HELD(IN)?

TEST Zou jij net als Cobra, Boy en Jef jouw leven op het spel zetten? Vul samen in met je vader, moeder, tante, oma, opa of een andere volwassene.

Ik ben: .....

De ander heet: .....

1 Zou jij, net als Cobra en Jef, onderduikers verbergen?

- a. Ja, ik vind Cobra een echte heldin!
- b. Ik zou het wel willen, maar of ik het durf...?
- c. Ik vind haar dom, anders was ze nog in leven ...
- d. Anders: .....

Ik: ..... de ander: .....

2 Zou jij, net als Boy, vrachtwagens of treinen saboteren om de vijand te verjagen?

- a. Ja, ik kan echt niet tegen onrecht!
- b. Dat hangt ervan af wat ik zou moeten doen ...
- c. Ik kijk wel uit, je leeft maar één keer.
- d. Anders: .....

Ik: ..... de ander: .....

3 Verzet jij je wel eens tegen een autoriteit die – in jouw ogen – slechte dingen doet?

- a. Ja, ik zeg altijd wat ik denk!
- b. Ik hou meestal mijn mond, omdat ik bang ben dat ik gedoe krijg.
- c. Nee, ik vind dat je moet luisteren naar autoriteiten.
- d. Anders: .....

Ik: ..... de ander: .....

HELD(IN) OF NIET?

Heb je vooral a, vooral b of vooral c? Bespreek samen waarom je de antwoorden hebt gegeven. Enne... wie van jullie twee is de grootste held?

DOEN STEL 'N VRAAG

Wat zou je aan Cobra, Boy, Jef of een andere verzetsheld willen vragen, als ze nog leefden?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

WIST JE DAT?

BEROEPSGEHEIM!

Tilburgse huisartsen moesten van de Duitsers gegevens over hun Joodse patiënten doorklikken. Ze weigerden vanwege hun beroepsgeheim. Toen moest de Tilburgse politie de huisartsen van de Duitsers oppakken. Daar hadden ze geen zin in. Dus belden de agenten aan en vroegen: 'Is dokter X thuis? Nee? Oh, dan gaan we nu naar dokter Y.' Als ze bij dokter Y aan de deur kwamen, was die allang gewaarschuwd. Niet thuis dus. Uiteindelijk is in Tilburg maar één arts gevangen genomen.

TIP! Laat op Facebook weten hoe je tegenwoordig verzet zou kunnen plegen.

HOERA, EINDELIJK BEVRIJD!

Over dappere mannen
en een witte vlag

Na vier lange jaren van onderdrukking komt op 27 oktober 1944 een einde aan de oorlog. We worden bevrijd! Weet jij welke helden hun leven voor ons waagden?

De gemeente Tilburg wordt bevrijd door de 15th Scottish Division, geholpen door de Nederlandse Prinses Irene Brigade. Sinds hun landing in Normandië hebben ze geen rust meer gehad. Een Nederlandse militair vertelt: 'In oktober kregen wij de opdracht Tilburg te bevrijden. Dagenlang vochten we hevig tegen de Duitsers.'

Met succes. De Duitsers trekken zich terug. Maar de Schotten denken dat de Duitsers er nog steeds zitten. Dus blijven ze Tilburg zwaar beschieten.

Verkenningvoertuig van de Royal Scots Fusiliers rijdt de Markt op

De bevrijders onder leiding van generaal Barber worden de dag na de bevrijding ontvangen op het Paleis-Raadhuis. Links van de generaal burgemeester Van de Mortel

De overgrootvader van Roy Donders

Het verhaal gaat dat de overgrootvader van Roy Donders, Toon Verhagen, een heldendaad verricht. Tijdens een korte gevechtspauze loopt hij zwaaiend met een wit laken richting de Schotten. Hij wil ze overtuigen dat de Duitsers écht vertrokken zijn.

'Are you a Dutchman?', roept de Schotse commandant. Oei, Toon spreekt geen woord Engels. Voor hem klinkt 'Dutch' als 'Duits!' 'Nee, nee', schudt hij dus heftig. 'Not Dutch!' Gelukkig komt de boodschap na veel verwarring toch over.

Daarna kunnen de geallieerden het centrum intrekken. Bij de Sacramentskerk is nog hevig verzet. De torenspits wordt kapotgeschoten. Maar dan is Tilburg eindelijk bevrijd!

Koninklijke Prinses Irene Brigade

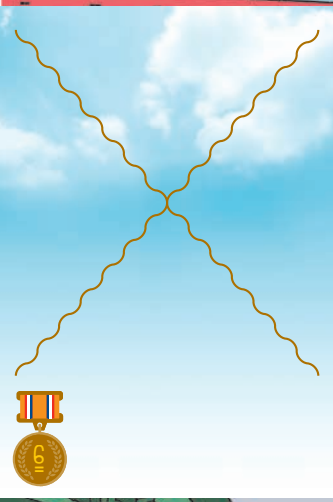
TIP! Luister naar muziek die je tijdens de bevrijding in Tilburg kon horen. (Spotifylijst Wij Herdenken en Vieren).

ZO VIERT JE VRIJHEID!

ZOEK TILBURG VIERT DE BEVRIJDING

Nu mag iedereen dingen doen die tijdens de oorlog streng verboden waren. Weet jij wat? Zoek de acht verboden dingen.

DOE HANG DE VLAG UIT!

Hebben jullie thuis een vlag? Hang hem samen op 4 mei halfstok. Op 5 mei hang je hem feestelijk in de top.

VUL IN Maak de volgende zin af. Vraag ook je vader/ moeder/oma/opa of buurvrouw.

Vrijheid betekent voor mij:

.....
.....
.....
.....

En voor: .....

ONTWERP ZELF EEN BEVRIJDINGSVLAGE! →

TIP! Laat je zelf ontworpen vlag wapperen op Facebook of Instagram. Gebruik **#wijherdenkenenvieren!**

Deze bevrijdingsvlag is van: .....

.....
.....
.....
.....

Onze Schotse vrienden

WIE HEEFT ER ETEN EN EEN BED?

John Stott was here! John was een van de Schotse bevrijders in 1944. Hij was toen 22 jaar oud

Hoe blij zou jij zijn als iemand je bevrijdt? De Tilburgers zijn in 1944 héél erg blij. Ze ontvangen hun bevrijders met open armen. Ook na de bevrijding blijft een warme band bestaan tussen Tilburg en de Schotten. Zoals met John Stott.

John Stott in 2007 bij een bezoek aan Tilburg. Hij was toen 86 jaar oud

Tilburg wordt in oktober 1944 bevrijd. Maar de jonge Schotse soldaten moeten door: er zijn nog meer steden te bevrijden! Aan het einde van het jaar komen ze doodmoe terug naar Tilburg. Eindelijk mogen ze tot rust komen! Maar waar?

Help ons!

De Tilburgse bevolking wordt om hulp gevraagd: wie heeft er eten en een bed? De reactie is hartverwarmend. Zo'n 10.000 militairen logeren bij Tilburgers en krijgen warm eten, drinken en een beetje een 'thuisgevoel'. Zo ontstaan veel vriendschappen tussen Schotten en Tilburgers. En later tussen hun kinderen en kleinkinderen. Ze duren tot op de dag van vandaag.

Huilen

Ook de Schotse bevrijder John Stott herinnert zich dankbaar het warme onthaal. In 2007 komt hij, 86 jaar oud, graag nog één keer terug naar Tilburg. Het is de laatste keer dat John bloemen brengt voor zijn gevallen kameraden. Hij vertelt: 'Wij hielpen jullie je vrijheid terug te krijgen. Ik eer mijn kameraden die nooit terug naar huis zijn gekomen. Zij zullen nooit oud worden, terwijl wij dat wel doen. Het is dit jaar 63 jaar geleden, maar het maakt ons nog steeds aan het huilen. We zullen hen voor altijd herinneren.'

Als John opstaat voor zijn allerlaatste bezoek aan het monument, komt een jonge Tilburger naar hem toe: 'You

are one of our liberators!' John kijkt verrast op en knikt. De jonge Tilburger zegt: 'Thank you liberator, thank you very much!'

VRAGEN

Wat vind jij ervan dat de Schotten ver van huis naar Tilburg kwamen om ons te bevrijden?

.....

.....

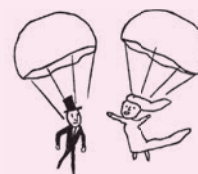
Zou jij zelf naar een ander land gaan om mensen te bevrijden?

.....

.....

Voor Connie én voor de vrijheid

De liefde van Piet

Wat doe je als je smoorverliefd bent, maar naar het front vertrekt? Liefdesbrieven schrijven natuurlijk! Dat is precies wat Tilburger Piet van Beurden doet.

Piet treedt direct na de bevrijding van Tilburg in dienst bij het Britse leger. Ze hebben tolken nodig en zijn Engels is goed. Met een Schotse tankeenheid trekt hij naar het front. Zijn kersverse verloofde Corrie Simons blijft bezorgd achter. Zou haar Piet ooit terugkeren?

Gelukkig schrijft Piet haar. Veertig liefdesbrieven ontvangt ze in totaal. Het wachten duurt lang... Maar op 5 mei 1945 schrijft Piet:
'Lieveling, Het beslissende uur is gevallen ... Wandel langs de graven waarin honderden onschuldigen van Europa rusten...

Ik gedenk deze helden. We mogen hen nooit vergeten, we moeten hen in onze gebeden herdenken en hun nagelatenen ondersteunen... Lieveling tot kijk. Je Piet.'

Piet keert veilig terug naar Tilburg. Op 3 oktober 1945 trouwen ze.

SCHRIJF JOUW EIGEN LIEFDESBRIEF

Stel, jij moet vechten in een oorlog. Aan wie zou jij een (liefdes)brief schrijven? Schrijf een brief waarin je vertelt waarom je iemand mist. En waar verheug jij je het meest op als je weer veilig thuis bent?

WIST JE DAT?

TROUWEN IN EEN PARACHUTE

Kun je trouwen in een parachute? Ja, wel als je de stóf bedoelt. Connie trouwt in een jurk van prachtige parachutestof. Mooie stof was heel schaars vlak na de oorlog. Daarom bracht Piet parachutestof voor Connie mee tijdens zijn verlof.

WIST JE DAT? DE SCOTJES

Jonge Tilburgers richtten in 1953 de band *De Scotjes* op (zonder 'h', dat vonden ze toen Engelser klinken!). Ze waren geïnspireerd door de Schotse bevrijders. De band speelt doedelzak en draagt Schotse rokken. Ze heten tegenwoordig *Dutch Pipes and Drums*. Ze treden op 4 en 5 mei altijd op in Tilburg. In 2017 hadden ze wel heel bijzonder publiek: koning Willem-Alexander en koningin Maxima en de prinsessen!

WIST JE DAT?

TILBURGSE TARTAN

In Schotland bestaan honderden soorten Schotse ruiten. Ze heten 'tartans'. Elke tartan is officieel geregistreerd. Wist je dat er ook twee officiële Tilburgse 'Schotse' ruiten bestaan? De

kleuren geel en blauw zitten ook in het gemeentewapen van Tilburg. De kleur wit staat voor bevrijding. En rood? Je raadt het al: voor het bloed dat in de oorlog gevloeid is.

ZIJ RUSTEN ZACHT

Op het Ereveld begraafplaats Gilzerbaan vind je de graven van 76 geallieerde militairen. Zij komen uit zes verschillende landen. Ze zijn gesneuveld om Nederland te bevrijden. Uit respect en dankbaarheid is er ieder jaar op 4 mei om 14.00 uur een herdenking. Daarbij zijn ook leerlingen van OBS De Blaak betrokken.

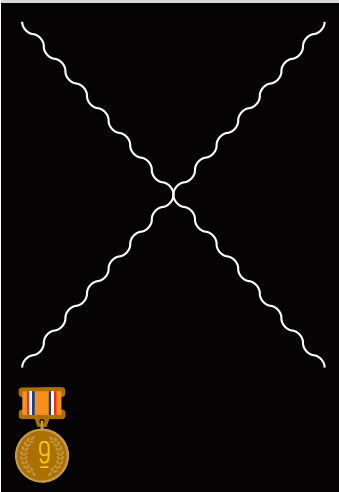
Alle nieuwtjes rond onze bevrijding!

HET UDENHOUTSE BEVRIJDINGSNIEUWS

UDENHOUT BIJNA WEGGEVAAGD

16 SEPTEMBER 1944 – Engelse gevechtsvliegtuigen bombardeerden vandaag Duitse treinen vol munitie. Door de ontploffingen in de wagons liepen veel huizen in de omgeving van het station schade op.

springen!

18 SEPTEMBER 1944 – Een Amerikaans vliegtuig is vandaag neergestort in Biezenmortel. Negen bemanningsleden waren op slag dood. Alleen de zwaargewonde sergeant Di Palma overleefde de ramp. Het vliegtuig van onze bevrijders werd geraakt door Duits afweergeschut. De piloot van een ander vliegtuig zag de vleugel in brand vliegen. 'Ik waarschuwde nog door de boordradio: jullie moeten springen!'

TWINTIG BOERDERIJEN AFGEBRAND

26 OKTOBER 1944 – Zeven Udenhoutse boerderijen zijn vandaag in vlammen opgegaan. Ook drie cafés brandden volledig af. Eerder deze week werden al acht Udenhoutse

slaats over op de boerderij. Het gezin moet hals-over-kop uit de schuilkelder. 'De zieke moeder van onze buurvrouw hebben we op een ladder gebonden, en zo uit de schuil-

'De zieke moeder van onze buurvrouw hebben we op een ladder gebonden, en zo uit de schuilkelder getrokken'

boerderijen, twee dubbele woonhuizen en een schuur in as gelegd. Al vier dagen nудuren de gevechten van 'operatie Fazant'. Zo heet de operatie waarin de geallieerden tegen de Duitsers vechten om ons te bevrijden.

Varkens

Een van de getroffen boerderijen is van de familie Van Wagenberg. 'We zaten in de schuilkelder, zoals bijna heel Udenhout vandaag,' vertelt vader Van Wagenberg geëmotioneerd. 'Ik, mijn vrouw, onze vijf kinderen en de buurvrouw met haar zieke moeder.' Dan raakt een lichtkogel het dak van de varkensstal. Het vuur

kelder getrokken.' Kruijpend vluchten ze naar de achtergelegen sloot. De koeien worden nog net in veiligheid gebracht. 'Maar al mijn varkens zijn omgekomen in het vuur.'

VURIGE PRAALWAGEN

'Thans in rook gehuld, door de mof zijn schuld. Maar na dit hevige vuur, kwam eens het bevrijde uur' dichtte een boer uit de Postelstraat wiens boerderij in 1944 door Duits vuur was getroffen. Na de bevrijding maakte hij zijn vreugde én verdriet hierover met deze praalwagen wereldkundig.

Bevrijders bij de paters kapucijnen in Biezenmortel.

V1-BOM BIJ VINCENTIUS

UDENHOUT, 28 JANUARI 1945 – De oorlog is voorbij, maar afgelopen nacht is Huize Vincentius ontsnapt aan een ramp. Een Duitse V1-bom sloeg een enorme krater vlak naast het gebouw. Alle ruiten sprongen, de ravage was enorm. In Huize Vincentius wonen meisjes met een verstandelijke beperking. Wonder boven wonder raakte geen enkel meisje gewond.

DOEN FAKE(?)NEWS!

Kies één nieuwsbericht uit deze krant. Stel je voor dat het 2019 is. Maak twee tweets.

TWEET 1: Wat zouden de Duitsers erover twitteren?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

TWEET 2: En de geallieerden of mensen uit het verzet?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

HET WONDER VAN *Peerke*

Peerke Donders werd geboren in 1809. Lang voor de oorlog dus. Toch wordt hij vereerd als een oorlogsheld. Rara, hoe zit dat?

V1-bom

*Heilig Peterke,
gift 'm nog 'n meterke*

Heilige Peerke
Tilburg werd bevrijd op 27 oktober. Laat dat nou precies de geboortedag van priester Peerke Donders zijn! Voor de Tilburgse bevolking hét bewijs dat via Peerke een wonder was verricht. Niet het eerste wonder trouwens. Toen hij leefde werkte hij lange tijd in Suriname. Hij zorgde daar voor leprapatiënten. Veel mensen geloven dat in 1929 door zijn tussenkomst een kind van botkanker genas. In 1982 is Peerke zalig verklaard.

Veilige Peerke

Zodra Tilburgers weer een bom in de lucht zagen suizen, baden ze: *Heilig Peterke, gift 'm nog 'n meterke*. Zou Peerke de bom een duwtje kunnen geven? Zodat ie niet op Tilburg zou vallen, maar veilig erbuiten? Het lukte Peerke vaak, maar helaas niet altijd.

Doden ná de bevrijding

Op 3 november 1944 overlijdt in Tilburg de vijfjarige René Klessens door een V1. Op 1 februari 1945 vallen 22 doden door een bom op de Minister Talmastraat. Uit één gezin gaan zeven mensen dood, uit een ander gezin acht. Een dag later sterven opnieuw 22 Tilburgers na een V1-bom op Huize Mariëngaarde.

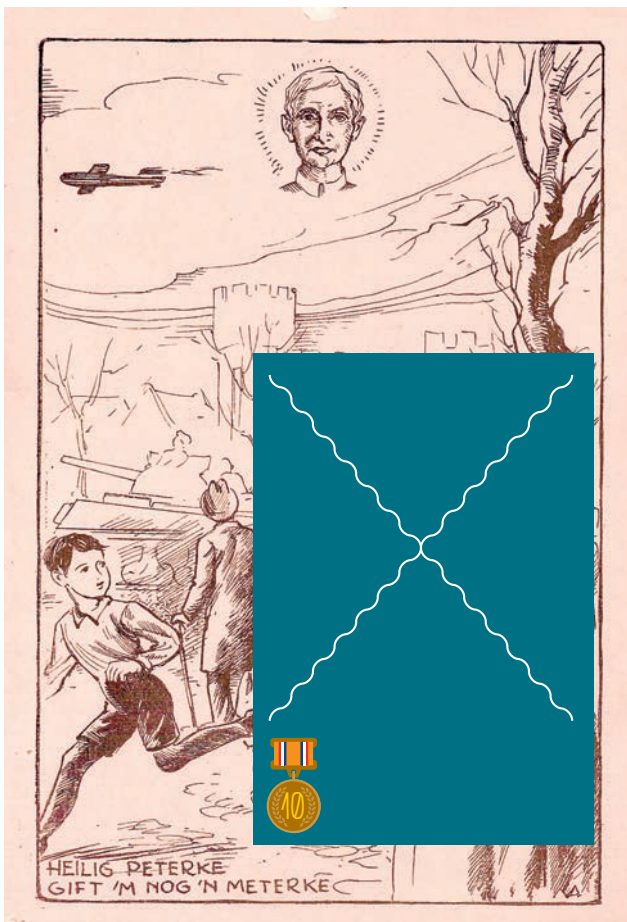

Herdenkingsplaquette Mariëngaarde

Tilburg lag op de route van Duitse V1-bommen

Verschrikkelijke V1's

Tijdens de oorlog en ook na de bevrijding richtten Tilburgers heel wat schietgebedjes tot Peerke. Niet zo gek, want Tilburg lag op de route van Duitse V1-bommen. De V1 was een nieuwe Duitse bom met een motortje erin, waardoor hij heel ver kon vliegen. De Duitsers wilden er Londen mee bombarderen. Maar veel bommen vielen te vroeg uit de lucht.

VETERANEN OP BUITENLANDSE MISSIE

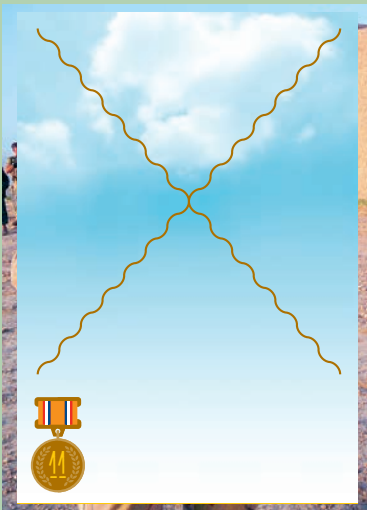
En toen ontplofte de BOM ...

Sinds 1945 leven we in Nederland in vrijheid. Maar ook na de Tweede Wereldoorlog sneuvelen nog veel Nederlandse soldaten op buitenlandse missies. Bijvoorbeeld in het voormalig Nederlands-Indië. En in Afghanistan.

Sinds de bevrijding in 1945 zijn tijdens oorlogen en vredesmissies meer dan **6.000 Nederlandse militairen** omgekomen.

Afghanistan-veteraan Tom Krist 'HIJ VERDIENT GROOT RESPECT'

In 2007 is de 24-jarige Eerste Luitenant Tom Krist op missie in Afghanistan. Dan blaast in een drukke dorpsbazaar een zelfmoordenaar zich op. Tom loopt een zware hoofdwond op. Hij overlijdt op 12 juli. Bij de aanslag komen zeker zeventien Afghanen om het leven, ook twaalf kinderen.

Moedig

'Hij verdient groot respect,' verklaart de Nederlandse regering. De regering benadrukt dat Tom zich moedig heeft ingezet voor de Afghaanse bevolking. Hij wordt met militaire eer begraven op het kerkhof in Berkel-Enschot.

De cirkel is rond

Een paar jaar na zijn dood reizen zijn vader en moeder naar Deh Rawod, het dorp waar Tom stierf. Zij brengen een steen mee terug naar Nederland. Die leggen ze op zijn graf. In Deh Rawod begraven ze een aandenken aan Tom met de tekst: 'Hij was waar hij wilde zijn; hij deed wat hij wilde doen'. Zo is voor hen de cirkel rond.

Afscheid van dienstplichtigen op weg naar Indië

INDIËSTRIJDERS

Tussen 1945 en 1962 stierven zestig Tilburgse soldaten in het voormalig Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea. Dit waren lange tijd kolonies van Nederland. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden deze gebieden bezet door Japan. Daarna riepen de Indonesiërs de onafhankelijkheid uit. Nederland was het daar niet mee eens en stuurde soldaten. Na een lange strijd met veel doden aan beide kanten, werd Indonesië uiteindelijk onafhankelijk.

VRAAG NEDERLANDSE SOLDATEN IN HET BUITENLAND

Weet jij aan welke vredesmissies Nederlandse soldaten de afgelopen jaren hebben meegedaan? Schrijf er drie op.

1. ....
2. ....
3. ....

WIST JE DAT? HERDENKEN

Tijdens de Nationale Herdenking herdenken wij de Nederlandse oorlogsslachtoffers. Allen – burgers en militairen – die in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld zijn omgekomen of vermoord sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, en daarna in oorlogssituaties en bij vredesoperaties. Dat zijn tussen **1940-1945** dan 260.000 mensen in en uit Nederland. En van **1945 tot NU** meer dan 25.000 mensen.

TIP! Wil je een gastles van een veteraan? Kijk dan op veteraanindeklas.nl

Herdenken op straat

STRIUikel GERUST!

Heb jij op straat wel eens zo'n koperen steen gezien? 'Struikelstenen' heten ze, deze mini-monumentjes van 10 x 10 centimeter.

De stenen liggen voor het huis van Joodse mensen of kinderen die in de oorlog ver weg van huis vermoord werden. In Tilburg vind je er achtentwintig. In heel Europa al meer dan zestigduizend.

'Een mens is pas vergeten, als zijn naam vergeten is'

Deze spreuk inspireerde kunstenaar Gunter Demnig voor het idee van de struikelstenen. De spreuk komt uit de Talmud. Dat is het Joodse heilige boek.

DE KLEINE EDITH

Op de stoep van de Lange Nieuwstraat 162 ligt een steen voor Edith Bartels. In 1940 wordt Edith daar geboren als het eerste kind van vader en moeder Bartels. Lang duurt hun geluk niet. Het gezin moet onderduiken. Papa en mama Bartels zwerven tijdens de oorlog langs achtentwintig onderduikadressen. Baby Edith wordt ergens anders ondergebracht. Ze hebben geen idee waar.

Na de oorlog hopen ze vurig dat hun dochtertje nog leeft. Wie weet in een ver land, met een andere naam? Pas in 2006 blijkt dat Edith op 6 oktober 1944 in Auschwitz is vergast. Ze was op een onderduikadres in Velp ontdekt. Edith werd maar 4 jaar oud.

MAAK EEN FOTO

STRIUikelSTENEN

- 1 Kies een struikelsteen uit (als het kan bij jou in de buurt): voor wie is deze steen? Wat kun je over hem of haar vinden?
- 2 Als het kan: ga naar de steen toe. Leg iets moois of liefs neer wat past bij die persoon. Een tekening, bloem, speelgoed?
- 3 Maak een foto.

TIP! Upload je foto via Instagram met [#wijherdenkenenvieren](#). Schrijf erbij wat je te weten bent gekomen over 'jouw' persoon.

TEST JEZELF: HOE ZWART-WIT DENK JIJ?

BESTAAN ER GOEDE NSB'ERS & FOUTE VERZETSSTRIJDERS?

'NSB'ers zijn fout!' 'Verzetsmensen zijn goed!' 'Duitsers zijn fout!' Na de oorlog oordelen veel mensen heel zwart-wit. Maar is het allemaal wel zo eenvoudig? Geef jouw mening!

1 TILBURGSE NSB-BURGEMEESTER

Op deze foto uit 1944 zie je burgemeester Hondius staan. Hij praat met Mussert, de leider van de NSB in Nederland. Ook Hondius was lid van de NSB. Toch voelde hij zich als burgemeester verantwoordelijk voor alle Tilburgers. Hij wist bijvoorbeeld te voorkomen dat de Duitsers 22 mensen executeerden die ze hadden opgepakt. Na de oorlog zei de burgemeester: 'Ik was voor orde, sterk staatsgezag en discipline. Die principes stonden in het NSB-programma van 1933. Daarom bleef ik lid.'

Wat vind jij van burgemeester Hondius?

- 👍 **Goed:** hij redde veel mensenlevens!
- 👎 **Fout:** hij was lid van een foute partij.
- 👊 **Ingewikkeld:** goed dat hij zich voor alle Tilburgers inzet. Maar hij had verder dan het NSB-programma moeten kijken: hoe pakten hun idealen uit in de praktijk?

2 NSB-KRANT

'Hier zie je de voorpagina van *Volk en Vaderland* van 2 november 1935, een paar jaar vóór de oorlog dus. Dit was de krant van de NSB. Hun drukpers was net in beslag genomen. De NSB was daar boos over.

Wat vind je ervan dat de NSB zijn krant niet meer kon drukken?

- 👍 **Goed:** als mensen oproepen tot geweld moet je ze de mond snoeren.
- 👎 **Fout:** iedereen mag zeggen en schrijven wat hij wil. Vrijheid van meningsuiting!
- 👊 **Ingewikkeld:** zij dachten oprecht dat ze het Nederlandse volk en vaderland gingen redden. In plaats van verbieden moet je misschien met ze praten?

WAT WIL DE NSB?

De NSB (Nationaal-Socialistische Beweging) werd in 1932 opgericht tijdens de economische crisis. De partij wilde een krachtig staatsbestuur, tucht, orde en werk voor iedereen. Tijdens de oorlog werkten ze samen met de Duitsers.

3 MOFFENMEIDEN

Op 28 november 1944, een dag na de bevrijding, worden op de Heuvel in Tilburg 'foute' Tilburgers samen-gedreven. Vrouwen worden kaalgeschoren, omdat ze tijdens de oorlog een relatie hadden met een Duitser. De 15-jarige Anton van de Wiel is ooggetuige: 'Ik zag een vrouw, blijkbaar een moffenmeid, die met een lijkleek en vertrokken gezicht voortgeduwd, gestompt en uitgescholden werd. Dat beeld ben ik nooit kwijtgeraakt. Ik herinner me dat ik misselijk tegen de muur leunde.'

Hoe vind jij dat 'moffenmeiden' na de bevrijding werden behandeld?

- 👍 **Goed:** eigen schuld, dikke bult! Moet je maar niet met de vijand zoenen.
- 👎 **Fout:** heel zielig. Je kunt er toch niks aan doen als je verliefd wordt?
- 👊 **Ingewikkeld:** ik snap dat mensen heel boos waren op iedereen die de Duitsers steunde. Maar zelf wraak nemen is nooit goed. Je moet mensen eerlijk berechten.

4 PESTEN NSB-KINDEREN

Stel dat de ruiten van je huis worden ingegooid. Dat je wordt gepest en getreiterd. Buitengesloten, bedreigd of uitgescholden. Dat overkomt veel Tilburgse kinderen met NSB-ouders tijdens en na de oorlog. Alleen omdat hun ouders als landverraders worden gezien.

Wat vind jij ervan dat NSB-kinderen zo werden behandeld?

- 👍 **Goed:** via de kinderen pak je de ouders meteen aan.
- 👎 **Fout:** kinderen zijn nooit verantwoordelijk voor wat hun ouders vinden of doen.
- 👊 **Ingewikkeld:** ik snap dat mensen heel boos waren en dat afreageerden. Maar voor de kinderen is het verschrikkelijk!

WIST JE DAT?

We weten niet hoeveel Tilburgers lid van de NSB waren. Wel zaten zo'n 40 Tilburgers bij de geüniformeerde knokploeg van de NSB, de WA. Vaak waren dit mannen met een crimineel verleden en een voorliefde voor machtsvertoon.

5 EXECUTIE VAN NSB'ER

Na de oorlog bleken zo'n 230 politie-agenten in Nederland verantwoorde-lijk voor de arrestatie en de dood van 4.800 Joden. De Tilburgse politiemann Piet Gerrits deed fanatiek mee. Be-ruucht als 'de Jodenjager' pakte hij Jo-den, illegalen en onderduikers op. Het Tilburgse verzet wilde hem uit de weg ruimen. Dat mislukte. Zes verzetsmen-sen werden gefusilleerd. Na de oorlog werd Gerrits door het Gerechtshof in Den Bosch ter dood veroordeeld. Hij is in Vught geëxecuteerd.

Wat vind jij ervan dat Piet Gerrits na de oorlog de doodstraf kreeg?

- Goed: hij had zelf superveel doden op zijn geweten!
Fout: ik vind dat je geen doodstraf moet geven. Dan ben je net zo'n barbaar als de ander.
Ingewikkeld: hij is destijds eerlijk berecht door een officiële rechtbank. Het waren andere tijden: de rechter mocht nog de doodstraf geven.

DENK JIJ ZWART-WIT OF GRIJS?

Omcirkel het antwoord dat je het vaakst hebt gegeven:

Mijn conclusie is:

.....
.....
.....
.....
.....

SCHRIJFWEDSTRIJD:
MAAK DIT OORLOGSVERHAAL AF EN WIN!

Vier

door Frank van Pamelan

'Kom je spelen?'
Kehinde hangt half over de heg, met een brede lach op het gezicht. Zijn rechterhand houdt een bal omhoog.
'Ik kan niet,' zegt Kim. 'We gaan naar mijn opa. Die is jarig.'
'Oké.' De bal gaat omlaag, de lach blijft. 'De vader van jouw vader, toch? Hoe oud wordt hij?'
Kim haalt haar schouders op. 'Weet ik niet precies. Maar hij is wel heel oud. Hij heeft de oorlog nog meegemaakt.'
'Daar hoeft je toch niet oud voor te zijn?'
'Tuurlijk wel. Dat was hartstikke lang geleden.'
'Hoe lang dan?'
'Toen mijn opa vier was,' vertelt Kim, 'moest hij schuilen voor de bommen. Dat kan hij zich nog goed herinneren.'
'Dat geloof ik best,' zegt Kehinde. 'Dat is heel heftig. Mijn eigen stad is ook aangevallen, ooit. Met tanks en vliegtuigen. Toen moest mijn hele familie vluchten.'
'Je opa en oma en zo?'
'Nee. Gewoon mijn vader en moeder. Met mijn zusjes en mij.'
'Hè? Daar was jij bij?'
'Ja. Toen ik vier was.'

.....
.....

Schrijf het verhaal zelf af ...
Mail jouw verhaal voor 1 juni 2019 aan: info@wijherdenkenenvieren.nl. Vergeet niet je naam en de naam van je school te vermelden.

Win de hoofdprijs!
Een jury onder leiding van de burgemeester beoordeelt alle verhalen. Schrijf jij het allerbeste verhaal? Dan win je een boekenbon én een leuke verrassing. Plus: een boekenpakket voor je hele klas van Uitgeverij Zwijssen!

Gouden schrijftips?
Bekijk de introductie van kinderboekenschrijver Frank van Pamelan, gevolgd door schrijftips van Gerdje Francken, leesconsulent van de Bibliotheek Midden-Brabant. Ga naar www.wijherdenkenenvieren.nl.

Deze schrijfwedstrijd wordt georganiseerd door de Bibliotheek Midden-Brabant.

Monumenten (be)zoeken

VIND HET GEHEIME TEKEN!

Heb jij wel eens gewandeld in het Vrijheidspark in Tilburg? Je ziet er vijf bijzondere oorlogsmonumenten en een gedenkteken. Elk jaar herdenken we daar op 4 mei om 20.00 uur samen de slachtoffers van oorlogen. Ben jij er dit jaar bij?

DOEN ONTDEK HET GEHEIME TEKEN

Op welke plek staat elk monument in het Vrijheidspark? Vul het nummer in op de witte bolletjes van de plattegrond. Trek daarna lijnen tussen de nummers. Welk geheim teken zie je?

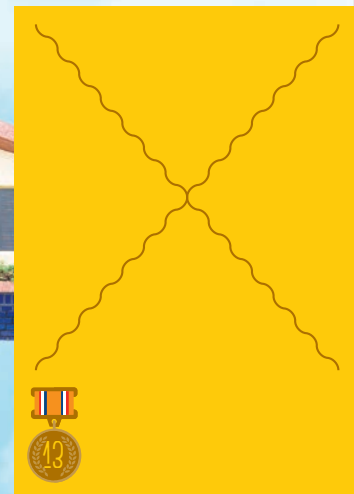
3 BOMBARDEMENT NOORDSTRAAT

Op 10 mei 1940 valt een Duitse bom op de Noordstraat. Dit monument herdenkt de veertien Tilburgers die toen stierven.

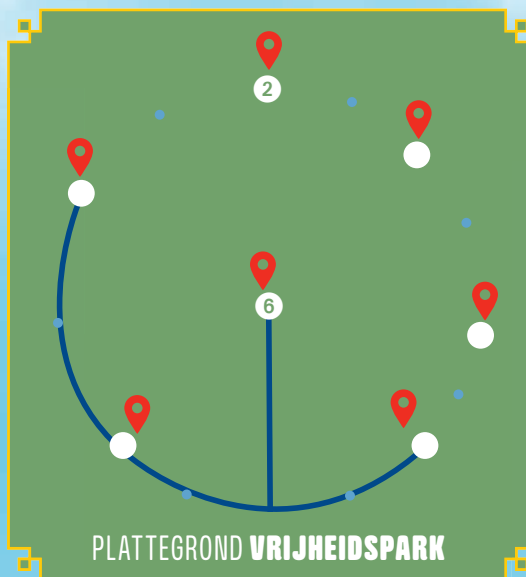
2 INDIËMONUMENT

Dit monument herdenkt zestig Tilburgse soldaten die tussen 1945 en 1962 stierven in het voormalig Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea.

7 PRINSES IRENE BRIGADE

Deze vaandeldrager herdenkt de Nederlandse soldaten van de Prinses Irene Brigade die hielpen om ons te bevrijden. De brigade werd in 1941 opgericht in Engeland. Bij de bevrijding van Tilburg sneuvelden vijf leden van de brigade.

WIST JE DAT?

BRRR, FRISSE DUIK!

Militairen van het Garderegiment Fuseliers Prinses Irene (de opvolger van de Prinses Irenebrigade) nemen elk jaar een frisse duik in de Piushaven. Waarom? Zo maken ze het speciale 'invasiekoord' nat. Dit koord herinnert aan de massale invasie van de geallieerden aan de kust van Normandië op D-Day.

6 'WIJ HERDENKEN ALLEN'

Dit staat op de voet van de vlaggenmast in het Vrijheidspark. Eromheen staat een zitbank.

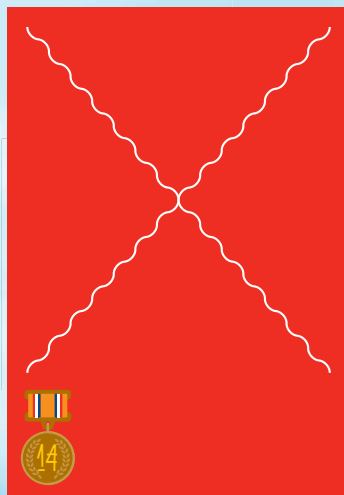
1 SCOTLAND THE BRAVE

Een monument dat de Schotse bevrijders van Tilburg herdenkt.

4 PILOTEN MET MOED

Deze steen herdenkt Coba Pulskens en de drie piloten die bij haar waren ondergedoken: Roy Carter, Jacques Nott en Ronald Walker. De zwerfkei staat symbool voor de piloten die over de hele wereld zwierven om ons te bevrijden.

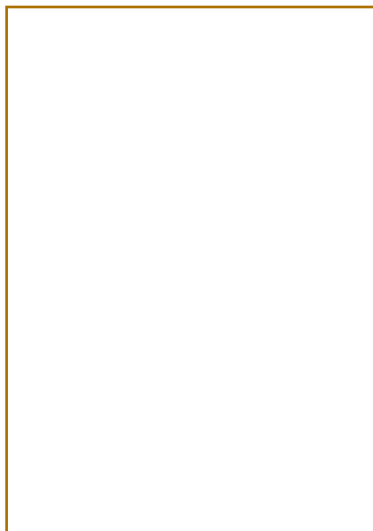

5 HERDENKINGSTEKEN VETERANEN

Iedere veteraan krijgt het Draagsingne Veteranen. Zo waarderen we het risicovolle werk dat de militair vroeger in naam van onze samenleving heeft verricht.

ONTWERP JE EIGEN STICKER!

Ontwerp je eigen sticker over herdenken of vieren in de gemeente Tilburg.

Dit herdenkt of viert mijn sticker:

.....

VUL IN DE ONTBREKENDE JAARTALLEN

Aanwijzing: je vindt alle jaartallen in dit boekje.

..... **mei 1940** → Begin van de Tweede Wereldoorlog. Bommen op de Spoorlaan en Noordstraat: veertien doden

..... **september 1941** → Joodse kinderen mogen niet meer naar gewone scholen

..... **oktober 1944** → Tilburg bevrijd

..... **mei 1945** → Nederland bevrijd

19..... - **19**..... → In Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea sterven zestig Tilburgse soldaten

20..... → Vier verzetsstrijders krijgen een straatnaam

GAAN LEG JE EIGEN ROOS!

Kom op **4 mei** naar de officiële herdenking. De herdenking begint om 19.00 uur in de Heikese Kerk. Aansluitend is om 20.00 uur in het Vrijheidspark de kransleggingsceremonie. Je mag dan zelf een roos leggen bij de monumenten (de gemeente zorgt voor rozen). Eerder die dag is er om 14.00 uur een herdenking op het Ereveld van begraafplaats Gilzerbaan. Er is ook een jaarlijkse herdenking in Udenhout. In Berkel-Enschot is dat eens in de vijf jaar.

GAAN VIER JE VRIJHEID!

Kom op **5 mei** om 20.00 uur naar de Piushaven voor het grote Bevrijdingsconcert.

Colofon

OPDRACHTGEVER Gemeente Tilburg en Plaatselijk Comité Nationale Herdenking 4 mei Tilburg.

UITGEVER © Stadsmuseum Tilburg, 2019
ISBN 9789077643174

PROJECTLEIDING Bery van de Donk
SAMENSTELLING Petra Robben
TEKST Petra Boers | Buro Vonkstof
GRAFISCH ONTWERP Suzanne Hertogs, Anne de Laat | Ontwerphaven
ILLUSTRATIES Jeroen de Leijer, Ontwerphaven

FOTO'S Regionaal Archief Tilburg, Shutterstock.com, Stadsmuseum Tilburg, Collectie Verzetsmuseum Amsterdam, Peter van der Linden, Jan van Oevelen en Ton van Rooij, Verzetsmuseum Friesland / Beeldbank WO II

FONTS Intelo Alt, Bodoni, Escalop, Goudar
DRUK Gianotten Printed Media
OPPLAGE 2.000 stuks

MET DANK AAN

Familie van Beurden, Arnoud-Jan Bijsterveld, Sarah Feierabend, Leo Feijten, Annelieke

van Geffen, familie Krist, Hans Kroes, Jan Maijen, Aart Markus, Peter van Meer, Frank van Pamelan, Henk Peters, Ben Robben, Hans Scholtes, Rinus Versluis, Peter de Vet, Bibliotheek Midden-Brabant, CIST, ContourdeTwern, Factorium, Fontys Kind en Educatie, Gemeente Tilburg, Gianotten Printed Media, Marketing Tilburg, Onderwijscoöperatie T-Primair, Oranje Comité Tilburg, Plaatselijk Comité Nationale Herdenking 4 mei, Stadsgidsrij Tilburg, Stichting Veteranen Hart van Brabant

DISCLAIMER

Stadsmuseum Tilburg heeft ernaar gestreefd de auteursrechten van de rechthebbenden volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degene die desondanks meent rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht om contact op te nemen met het museum.

INFORMATIE

www.wijherdenkenenvieren.nl

Plekken vol herinneringen

WEET JIJ WAT HIER IS GEBEURD?

UDENHOUT

- Verzetmonument fusilladeplaats einde Schoorstraat in Loonse en Drunense Duinen Udenhout
- Peerke Donders Pater Doonderstraat 14
- Kapel oude Turm, Toernpel 26, Berkel-Enschot
- Brug en spoorwegovergang Ringham Oost Wilhelminakanaal
- René Klenssensmonument hoek Lovensstraat, Jerastraat
- Voor Joden verboden, Zwembad Ringham Oost hoek Ceramstraat

BERKEL-ENSCHOT

- Familie Lab (jongens), Trappistenklooster Eindehovenseweg 3 (Meijes) Trappistinnenklooster, Ons Koningsoord Trappistinnenhuis 77, Berkel-Enschot
- Bertram Polak struikelsteen Prof. Doonderstraat 77
- Mariamonument Ringham Zuid einde Groenstraat tegenover Leijpark
- Gedenkteken Wim Berkelmans Gemeentehuis Tilburg
- Mariamonument Merodeplein

TILBURG

- Struikelsteen Samuel Moerel en familie Tuinstraat 26
- Carillon wasknijper Spoorlaan station
- Helga Deen, dagboek en tasje Pelgrimweg 45
- Coba Pulstems gevelsteen Diepenstraat 26
- Joodse begraafplaats Delmerweg 15
- Ereveld begraafplaats Gölzerbaan
- Mariëngaarde plaquette Burg, Damsstraat 15
- Mariabeeld Roosevelplein
- Jef van Bebber Korenblaasstraat 133
- Mariabeeld Hoek Prinus van Gilsstraat - Bischof Zoeljeerstraat
- Openbare Lagere School, Korte Schijffstraat 17
- Plaquette Koning Willem II College Tatzweg 80
- Mariamonument Hoopervanstraat

WIN EEN MOOIE PRIJS!
Doe mee aan de schrijfwedstrijd en win een mooie prijs!

- Deze 13 scholen doen mee aan de tweede editie van #wijherdenkenenvieren:
- De Mussenacker
  - Westerwel
  - Achthoeven
  - De Sleutel
  - De Elzen
  - De Keyzer
  - De Triangel
  - De Vuurvogel
  - Armhoefse Akker
  - Helen Parkhurst
  - Panta Rhei
  - Koolhoven
  - De Cocon

ISBN 9789077643174

9 789077 643174

VOLG @AARTTILBURG OP INSTA

Lees de berichtjes over de belevenissen van een 11-jarig Tilburgs jongetje in de oorlog, live in 1944!

